

Literêre vertaling as kruiskulturele kommunikasie: *Kartonnen dozen* van Tom Lanoye in Afrikaans

Mabel Erasmus
Eenheid vir Taalfasilitering en Taalbemagtiging
Universiteit van die Vrystaat
BLOEMFONTEIN
E-pos: fgmae@rs.uovs.ac.za

Abstract

Literary translation as cross-cultural communication: *Kartonnen dozen* by Tom Lanoye in Afrikaans

*Literary texts are more frequently translated from Afrikaans into Dutch than vice versa. The translation of the popular Flemish writer Tom Lanoye's short novel **Kartonnen dozen** by Daniel Hugo is indeed one of the very few examples of the latter. In this article I explore, inter alia, the politics of translation which may underlie this imbalance; literary translation as a way of "opening up" a foreign culture; the ideology of translatability. To establish whether Hugo's translation may be seen as adequate, and thus as functioning effectively within the Afrikaans (target) literary system, a comparative analysis is made of the two texts (i.e. **Kartonnen dozen** and **Kartondose**) in respect of certain textemes which I regard as imperative for the target text to convey the intention of the source text. In conclusion, I voice my opinion on a literary translation such as **Kartondose** and its role in the endeavour of decolonisation to resist globalisation.*

1. Inleidend: die politiek van vertaling

Tydens die vorige politieke bedeling in Suid-Afrika is die kulturele bande tussen Nederlands en Afrikaans redelik krampagtig in stand gehou deur selektiewe groeperinge binne die twee taalgemeenskappe. Sodanige ou kontakpunte word tans verdwerg of heeltemal vervang deur die vreugdevolle herontdekking van gemeenskaplikhede binne die wyer raamwerk van die meer inklusiewe Nederlandse en Suid-Afrikaanse taalsisteme. Meteens is kontak na albei kante polities

korrek en selfs (weer) hoogmode. Daar is ook tans 'n nuwe definiëring van die konteks waarbinne kulturele kontak plaasvind sodat sekere spontane kruiskulturele oordragprosesse begin intree het. Een van die ondersoekterreine wat insiggewende perspektiewe op sommige van hierdie prosesse kan bied, is die gebied van literêre vertaling wat tussen die twee sisteme aangepak word.

Die korpus vertaalde tekste toon egter 'n wanbalans: 'n besonder groot aantal vertalings uit Afrikaans in Nederlands is reeds gedoen terwyl die omgekeerde nie waar is nie. Vir die tydperk 1951-1995 dui Van der Ree (1996:19) aan dat 70 Afrikaans-Nederlandse vertalings plaasgevind het (teenoor die 183 Suid-Afrikaanse tekste wat uit Engels in Nederlands vertaal is). Nederlandse literatuur in Afrikaanse vertaling is egter so beperk dat daar na my wete nog geen grondige studie daarvoor gedoen kon word nie. Die rede hiervoor is enersyds dat die Nederlandse taalsisteem 'n sterk vertaaltradisie het en dat die mark vir vertaalde tekste oor baie jare heen gegroei het sodat dit vandag besonder groot is. Andersyds kan daar ook gefokus word op die politiek van vertaling wat wanbalanse soos hierdie onderlê. Die volgende stelling van Lambert (1995:100) illustreer hoe die politieke en sosio-ekonomiese transformasie wat Suid-Afrika tans ondergaan, moontlik die vertaalpolitiek van ons literêre sisteme beïnvloed:

I want to support the idea that, especially in cases of sudden social and political changes, translational activities of all kinds tend to borrow their rules and values, if not their very existence, from the dominant political environment, to the point that they are part of what could be labeled as 'colonial' patterns.

Vertaalaktiwiteit kan dus tydens transformasie in 'n land of gemeenskap 'n aanduiding wees van koloniserings wat op kulturele gebied plaasvind; binne die sfeer van sodanige kulturele imperialisme definieer die dominante mag die geannekseerde terreine as ondergeskik in status, deur middel van taal in die besonder. Dit behoort dus die moeite te loon om nou hier by ons te let op die politieke implikasies van vertalings wat aangepak en gepubliseer word.

Politieke implikasies van vertaling as kruiskulturele kommunikasie kan verder beskou word teen die agtergrond van die volgende stelling: "The well-known facts of the internationalization and the continuous redefinition of societies are much more profoundly indebted to translation and communication than is commonly believed" (Lambert, 1995:99). 'n Kulturele en funksionele siening van vertaling as verskynsel waardeur brûe tussen gemeenskappe gebou word en waardeur beïnvloeding plaasvind, lei daartoe dat die klem in ondersoek verskuif van: "Is dit 'n goeie vertaling?" na: "Deur wie word die vertalings geproduseer en wie gebruik dit in die praktyk vir watter doeleindes?" Daar is waarskynlik geen rede waarom juis vertaalde kommunikasie uitgesluit of gevrywaar sou wees van die geneigdheid van die meeste politieke strukture "to control at least partly the

relationships on their territory with other cultural and political units” (Lambert, 1995:100). Juis daarom is die neiging deesdae om in vertaalstudies ook te let op die ideologiese aanwending van tersaaklike aspekte soos die volgende:

- Die keuse van tekste vir vertaling (of dié wat doelbewus uitgesluit word).
- Die spesifieke tydsberekening van die verskyning van ’n vertaling.
- Die vertaalopdrag sowel as die vertaalstrategieë wat daaruit voortspruit.
- Die keuse van vertaler; die uitgewer en ander partye wat betrokke is.

In die onlangse verlede was politieke agendas rondom vertaling redelik opsigtelik. So is daar tydens die protestydperk teen apartheid groot getalle Suid-Afrikaanse tekste in Nederlands vertaal – sekere instansies het hulle openlik hiervoor beywer. Vergelyk byvoorbeeld die rol van die anti-apartheidsorganisasie Kairos in Nederland wat ’n jaar of twee gelede nog aan Etienne van Heerden opdrag gegee het om ’n geleentheidspublikasie vir hulle te skryf. Die novelle wat die resultaat van hierdie versoek was, naamlik *Die gas in rondawel Wilhelmina*, het in 1995 in een band verskyn met ’n Nederlandse vertaling daarvan. In Van der Ree (1996) se oorsig van “literatuur uit Zuid-Afrika in Nederlandse vertaling”, word die volgende stelling gemaak waaruit die politiek van vertaling sydelings aangeraak word:

Er verschenen steeds meer geëngageerde werken in Nederlandse vertaling, die een beeld gaven van de verhoudingen in Zuid-Afrika. Deze werken sloten aan bij denkbeelden die in de publieke opinie leefden in Nederland (Van der Ree, 1996:20-21).

’n Mens vra jouself egter nou af: Wat sou die funksie van ’n spesifieke literêre vertaling uit Nederlands in Afrikaans egter kon wees in hierdie dae van kulturele herdefiniëring en identiteitsverskuiwing? Dit is naamlik waaroor hierdie artikel grotendeels handel en daarom ’n gevallestudie van die onlangs verskene vertaling in Afrikaans van die Vlaamse novelle, *Kartonnen dozen*, deur Tom Lanoye (1993)¹. In ’n resensie van *Kartondose* (Lanoye, 1996)² gooi Hough (1996:38) byvoorbeeld ’n klip in die bos en kwalifiseer sy lof vir die vertaalde teks soos volg:

Kartondose is ’n voortrefflike boek. Maar nou wonder ’n mens waarom dit in Afrikaans vertaal is. Die meeste potensiële lesers van hierdie boek is tog seker in staat om Nederlands en Vlaams te lees. Is so ’n vertaling werklik

1 Wanneer daar vervolgens gebruik gemaak word van die afkorting BT, verwys dit na die “bronteks”, dit wil sê Lanoye, 1993.

2 Die afkorting DT, dit wil sê “doelteks”, verwys na die vertaalde teks, Lanoye, 1996.

'n verryking van die Afrikaanse letterkunde? Of is dit bloot 'n geval van gekookte eiers na Praag neem?

In die bespreking wat volg, sal die vraag na die spesifieke bydrae wat *Kartondose* tot die Afrikaanse literêre sisteem maak, ondersoek word.

2. Vlaandere, ons “groot” weldoener

Vlaams-Suid-Afrikaanse kontak neem die afgelope jaar of drie hand oor hand toe; 'n voorbeeld hiervan is die Vlaamse Boekebeurs wat teen die einde van 1997 in Antwerpen gehou is. By hierdie geleentheid het “Zuid-Afrika in de kijker” prominent op elke inligtingstuk gepryk as deel van die Boekebeurs se embleem. Die rede hiervoor was dat Suid-Afrika gekies is as temaland sodat die VBVB (Vereniging ter Bevordering van het Vlaamse Boekwezen) via die SA Uitgewersvereniging 'n uitnodiging aan plaaslike uitgewers gerig het om aan hierdie boekebeurs deel te neem – 'n uitnodiging wat slegs aanvaar is deur uitgewerye van Nasionale Boekhandel (Galloway, 1998:6). Die lewendige belangstelling van die 168 000 besoekers wat dit bygewoon en deelgeneem het aan gesprekke oor die Suid-Afrikaanse letterkunde, sowel as die entoesiastiese aankope van veral Afrikaanse boeke, het alle verwagtinge oortref. Galloway (1998:6) se slotopmerking in haar berig oor dié “feesmaal” is vir hierdie ondersoek van belang: “Vir die Suid-Afrikaanse boekebedryf was dit die oopstoot van 'n venster op 'n boeklandskap wat byna vasgeroes het.” Die verskyning van *Kartondose* (Hugo, 1996) kan ook gesien word as die oopstoot van 'n geroeste vensterraam, wat 'n vars blik moontlik maak op die eietydse Vlaamse boeklandskap in die besonder.

Die prominente plek wat die Vlaamse Gemeenskap inneem as buitelandse befondser van verskeie ontwikkelingsprojekte in Suid-Afrika, speel nie 'n geringe rol in bogenoemde uitwisseling van kultuur- en ander goedere nie. Van Vlaamse kant beskou, is Suid-Afrika klaarblyklik die belangrikste ontvanger van ontwikkelingshulp van hierdie klein Europese gemeenskap wat nou na lang jare van stryd daarin begin slaag het om 'n eie politieke identiteit te vestig binne die federale Belgiese opset. Teen hierdie agtergrond beskou, is dit betekenisvol om daarop te let dat daar in *Kartondose* aangedui word: “Met dank aan het ministerie van de Vlaamse Gemeenschap afd. Muziek, Letteren en Podiumkunsten”. Die volgende opmerking van Lambert (1995:105-106), in sy reeds genoemde bespreking van die politieke impak van vertalings, is hier ter sake: “A given text can be distributed/translated by the order of political agents, or at least under their influence and supervision.” Die moontlikheid bestaan dus dat daar een of ander minder of meer bewuste (politieke) motivering is vir die feit dat hierdie eer juis 'n teks soos *Kartonnen dozen* te beurt geval het.

'n Mens sou wel kon vra: Waarom kulturele kommunikasie juis tussen hierdie twee sisteme? Sou dit 'n geldige vraag wees om te vra waarom die betrokke

ministerie die befondsing beskikbaar gestel het vir 'n vertaling in Afrikaans en nie byvoorbeeld isiZulu of Setswana nie? Verteenwoordigers van die Vlaamse Gemeenskap lê graag klem daarop dat die Vlaamse betrokkenheid in Suid-Afrika geen spesiale verbintenis via die Afrikaanse taal impliseer nie. Tog het Nederlandse/Vlaamse teenwoordigheid by die jaarlikse Afrikaanse kulturfees, die Klein-Karoo Nasionale Kunstefees (KKNK) in Oudtshoorn, tot vanjaar toe feitlik die betrokkenheid van “gekleurde” Afrikaanssprekendes oorskadu. 'n Mens sou 'n mate van kulturele imperialisme hieruit kon aflei, maar dan teen die agtergrond van wat Tom Lanoye in 'n onderhoud met Robinson (1997:6) gesê het: “'n Belangrike deel van kultuur is die taal van daardie kultuur. Dit is iets wat ons as Vlaminge baie goed besef. Ons is nie Vlaamse nasionaliste nie, maar wel taal-nasionaliste.”

Lambert (1995:105) noem dat daar in Vlaandere sedert die Tweede Wêreldoorlog 'n sistematiese nie-vertaling van Franse literêre werke in Nederlands plaasgevind het – 'n verskynsel wat dui op die Vlaminge se vestiging van hul outonomieit deur hulle doelbewus van Franse kulturele invloed – 'n bedreiging vir hul identiteit – te isoleer. Hierteenoor word kontak met Suid-Afrika tans gekoester en aktief uitgebou. Dui dit op 'n onbewuste poging om veral die Afrikaanse gemeenskap kultureel te beïnvloed? Dit sou daartoe kon lei dat wit Afrikaanssprekendes nogens fokus op Europese bande ten koste van 'n gees van Afrikanisme wat deel van ons identiteit behoort te vorm. Frederik de Jager van Queillerie (persoonlike mededeling, 4/98), wat *Karondose* gepubliseer het, meen inderdaad dat steun uit België aan hierdie vertaling deel uitmaak van 'n poging om Vlaamse kultuur te promoveer. Die gebrek aan meer Nederlandse tekste in Afrikaanse vertaling sou eweneens 'n aanduiding kon wees van weerstand wat gebied word teen neo-koloniale impulse uit Europa.

Die volgende rolspelers en tekste vorm deel van die kommunikasieproses in die geval van literêre vertaling: (1) die outeur van die bronteks; (2) die gekose vertaler, wat uiteindelik verantwoordelik is vir (3) die vertaalde teks wat tot stand gekom het; en (4) die dubbele leserspubliek, naamlik dié tot wie die bronteks gerig is sowel as dié binne die ontvangende sisteem. Vervolgens word daar kortliks stilgestaan by elkeen se rol en funksionering binne die kruiskulturele kommunikasie wat plaasvind deur middel van die vertaalde literêre teks, *Karondose*.

3. Die literêre popster uit Vlaandere

Tydens Tom Lanoye se landwyse voorlesingtoer deur Suid-Afrika in 1996 het hy prakties gedemonstreer hoe boeke op 'n nuwe manier na die publiek gebring kan word. By die KKNK het hy inderdaad groterige gehore getrek, maar as buitelandse skrywer sal hy sekerlik nooit hier popster-status bereik nie. In België word

hy weliswaar beskryf as die “fenomeen Lanoye”, “die eerste literêre jappie van Vlaandere”, wie se grootste verdienste lê in “die merkwaardige wisselwerking tussen massamedia, teater en literatuur, soos dit deur hierdie veeltalent bewerkstellig word” – die massamedia eet uit sy hand; hy is skrywer en hantswors; “nie alleen is hy skeppende kunstenaar wat ook via ’n populêre weekblad ’n publieke rol speel nie; hy is ook verkoopsman wat literatuur in die kollig plaas, en boonop die beginsel van veelvlak-verkope by die boekwêreld ingesmokkel het” (Bezuidenhout, 1997:41).

Binne die breër Nederlandse literêre sisteem slaag Lanoye dus wel deeglik daarin om homself suksesvol te bemark. Hy kry dit naamlik ook reg om al dertien jaar van sy skryfwerk te leef (aldus Van Zyl, 1997:81), en op 38 het hy drie romans, twee digbundels, twee kortverhaalbundels, vier toneelstukke, agt vertalings van Shakespeare (waarvan hy onlangs ’n elfuurlange voorstelling op Internet gedoen het), vier boeke met satiriese rubrieke en ses eenmansvertonings wat elkeen so vyftig opvoerings behels het, agter die blad. Verder skryf hy ook ’n weeklikse, gewilde satiriese rubriek vir die groot Belgiese TV-tydskrif *Humo* waarin hy politieke en veral sosio-ekonomiese kwessies betrek (vgl. onderhoud met Van Zyl, 1997:81). Sy popster-status dui egter allermins daarop dat Lanoye ligsinnig is. Hiervan getuig veral sy jongste roman, *Het goddelijke monster*, ’n briljante, uiters boeiende vollengte roman wat pynlike snitte maak in die siel van die Vlaamse gemeenskap. Hier skryf Lanoye weer eens oor Vlaandere, maar laat ook weer die “agterkant” van die selfgenoegsame en welvarende deel van die samelewing sien. “Sy werk vertoon ’n volksverbondenheid wat dit van die gewone vaderlandsliteratuur onderskei – ’n soort haat-liefdeverhouding teenoor eie bloed en bodem”, meen Bezuidenhout (1997:41). *Het goddelijke monster* word op die flapteks beskryf as “een onvoorspelbare parabel rond zijn [d.w.s. Lanoye se] vaste thema’s: liefde en dood, het mythische Vlaanderen, de onmogelijkheid van communicatie. In een stijl die, als steeds, even trefzeker is als laconiek”.

Die vraag is steeds: waarom ’n literêre teks van Lanoye in Afrikaans vertaal? Die vertaalopdrag staan normaalweg hiermee in verband. Was daar so ’n opdrag, byvoorbeeld van die Vlaamse Gemeenskap in hierdie geval? De Jager van Queillierie sê dat dit nie die geval was nie (persoonlike mededeling, 4/98); Daniel Hugo het die vertaling reeds gedoen gehad en dit voorgelê aan ’n groot Afrikaanse uitgewer. Dié het te veel voorwaardes gestel sodat dit aan Queillierie voorgelê is, wat dit toe aanvaar en uitgegee het. In ’n gesprek met Wasserman (1996:4) noem Lanoye dat die vertaling van sy roman “georganiseerde toeval” was. “Ek het verlief geraak op die land en op Afrikaans, en probeer reël dat dit vertaal word”, sê hy. Hy is kennelik een van ’n nuwe geslag skrywers wat hulleself met oorgawe bemark, weliswaar ’n positiewe tendens wat ook in die Afrikaanse literêre toneel aan die toeneem is (soos byvoorbeeld blyk uit gereelde

openbare optredes van skrywers soos Etienne van Heerden, Riana Scheepers en ander, hier sowel as in Nederland en Vlaandere). Lanoye meen dat Afrikaans woorde in sy eie taal ontsluit: “Die betowering van Afrikaans is dat dit eksoties genoeg is om vreemd te wees en bekend genoeg om jou hart te raak” (Robinson, 1997:6). In ’n ander onderhoud verwys hy na die feit dat die Afrikaanse vertaling nuwe betekenis toevoeg aan sy roman: “Een van die sjarmes van Afrikaans as sustertaal van Nederlands is dat daar iets ekstra bygevoeg word” (Wasserman, 1996:4). Lanoye noem ook dat Afrikaans vir sy gevoel nader is aan Vlaams as die soort Nederlands wat in Amsterdam gepraat word.

Waarom sou Hugo en Lanoye besluit het dat juis hierdie teks vertaal moes word? Wat is uniek daaromtrent wat aan die Suid-Afrikaanse leser oorgedra moet word? Die eksplisiete gay-tema met ’n outobiografiese ondertoon is sedert Koos Prinsloo en kie byna oorbekend. Dit gaan waarskynlik daaroor dat Lanoye ’n populêre Vlaamse skrywer is wat Suid-Afrika meermale al besoek het in ’n tydperk waarin die bande met Nederland en Vlaandere nuwe horisonne ontsluit na albei kante toe. Op ’n pragmatiese vlak beskou, sou ’n mens dus kon beweër dat die motivering vir die Vlaamse steun aan die vertaling grootliks geleë is daarin dat die behoefte gevoel word om elemente van die Vlaamse kultuur bekend te stel aan die Suid-Afrikaanse lesersgemeenskap (dié wat Afrikaanse boeke lees in die besonder). Volgens die uitgewer is daar in werklikheid net ’n reissubsidie aan Tom Lanoye toegestaan vir die bekendstelling van die boek in Suid-Afrika, terwyl die vertaling van Herman de Coninck se digbundel *Liefde, miskien*, eweneens deur Hugo, ’n produksiesubsidie gedra het van die betrokke Vlaamse ministerie. Die reissubsidie is waarskynlik op versoek van die skrywer self toegestaan en is dus nie in die eerste plek gekoppel aan die inisiatief van die Vlaamse Gemeenskap as sodanig nie, wat die hele saak nog minder na doelbewuste “kulturele imperialisme” vanuit politieke geledere laat lyk!

4. Die rol van die vertaler

Daar is reeds genoem dat Daniel Hugo self klaarblyklik in hierdie geval (n.a.v. ’n suggestie deur Lanoye?) die inisiatief geneem het om ’n vertaling van *Kartonnen dozen* aan te pak en dat hy ook met Lanoye saamgewerk het in onderhandelinge om ’n Suid-Afrikaanse uitgewer vir die vertaalde teks te vind. Hoe sou hy sy eie taak as vertaler gesien het? Maar eers: watter opsies het die vertaler in verband met die inisiële vertaalnorm wat gestel kan word?

Afhangende van die opdrag of ingesteldheid van die vertaler, kan hy of sy volgens Kruger (1997:69-70) enersyds optree as *agent van versoening* tussen die brontaalskrywer en die doeltaallesers, of andersyds as selfaangestelde sensor deur (dikwels onregverdige) snitte en veranderinge aan te bring. Die skopos-teorie van Vermeer, soos Nord (1991a:24) daarna verwys, is hier van toepassing: “the

skopos (= purpose) of a translation is determined by the function which the text is intended to fulfil”, dit wil sê in die teikenkultuur. Die element wat verander, is die ontvangers wat deel vorm van verskillende linguistiese en kulturele gemeenskappe (aldus Nord, 1991a:24). In die geval van ’n vertaling is dit nodig dat die ontvanger van die vertaalde teks duidelik ingelig moet wees van wat die vertaler se opdrag was en wat sodanige vertaler hom of haar ten doel gestel het. In ’n geval soos hierdie, waar die teks aangebied word as *Kartondose* deur Tom Lanoye, “in Afrikaans vertaal deur Daniel Hugo”, is daar uiteraard nie sprake van ’n aanpassing of verwerking van die Vlaamse teks nie.

Dit blyk uit een van die onderhoude wat met Lanoye en Hugo gevoer is dat hulle nou saamgewerk het in die totstandkoming van die vertaling. Lanoye sê dat hy nie kan oordeel oor die taalgehalte nie, omdat hy Afrikaans nie goed ken nie, en voeg dan by: “Dit was egter belangrik dat dit maklik kan voorlees – dat dit die regte ritme, ’n *swing* het.” ’n Mens sou dus kon beweer dat die skopos vir die vertaling rondom “voorleesbaarheid” geformuleer is. Uit die volgende blyk dit dat Hugo homself ten doel gestel het om aan hierdie “toetssteen” vir die vertaling (vgl. Wasserman, 1996:4) te voldoen: “Volgens Hugo was dit juis die uitdaging by die vertaling van Lanoye se prosa [...]” Te oordeel aan die positiewe reaksie van gehore op die skrywer se voorlesings uit die Afrikaanse vertaling, het Hugo wel hierin geslaag.

Volgens Lambert (1995:102) kan dit wees dat die vertaler se eie skrywerskap of vorige vertalings mag meesprek in die beoordeling van die vertaalde teks onder bespreking – of ’n aanduiding mag wees van waarom juis hierdie teks vir vertaling uitgesonder is: “What links are there between a translator’s original writings and his translations?”, kan byvoorbeeld gevra word. Daniel Hugo is self ’n digter in eie reg, asook ’n bekende in Afrikaanse kringe as omroeper op die Afrikaanse radiostasie van die SAUK (aanbieder van veral programme oor Afrikaanse literatuur). Reeds uit die titels van sy digbundels blyk sy voorliefde vir speelse, ironiese elemente in die literatuur en juis dit is ook herkenbaar in sy keuse om hierdie werk van Lanoye te vertaal. Hugo kies ook meermale die tema van “skrywerskap” (veral in *Vuurdoring*, 1987) en die problematiek daarvan as tema – ’n voorbeeld hiervan uit Lanoye se werk word aangetref in die volgende woorde: “Jy beleef jou eerste writer’s block” (DT:117). Eksplisiete verwysings na die skryfproses kom meermale in *Kartondose* voor, byvoorbeeld: “Eindelik was ek baas oor alles wat ek meegemaak en geleer en liefgehad het. Ek kon dit op papier orden en vorm totdat ek baas oor die realiteit was. Dit was soos om die skepping te herskep, [...]” (DT:120). Dit is hoogs waarskynlik dat Hugo, as skrywer, hiermee sou kon identifiseer.

Na my mening tree die vertaler-interpreteerder, net soos die skrywer, op as agent van daardie skaars maar onontbeerlike menslike vermoë om uit te reik na die

ander. Bakker (1996:90) omskryf hierdie proses so treffend dat ek hom volledig wil aanhaal:

Wanneer [...] de brontekst *in* de vertaling word geciteerd, ingeschreven, geënt, wordt de ene taal het verzamelde gemis, het lacune-reservoir, van de andere. De talen geven op elkaar af door in elkaar hun wederkerige gemis te planten, als een holte, een hunkering naar de vreemde. Dan kan blijken dat de eigen taal altijd al *anders* is geweest dan we dachten dat ze was. Zo opengewerkt raakt ze, zo geperforeerd, zo 'n gatentaal, dat die de vreemde opeens kan gaan ontvangen. Pas dan is er een kans dat er *werkelijk* vertaald kan worden – namelijk dat er iets kan gaan veranderen in het systeem van mogelikhede waarvan we dachten dat het het vertaalbare uitmaakte.

Die Middelnederlandse woord vir vertaling is “ontbind”, sê Bakker (1996:90). Die uitspraak van Dresden en Uhlenbeck (1996:192) sluit hierby aan, naamlik dat daar in die vertaling onvermydelik 'n fusie van persoonlikhede plaasvind – hoe meer “geraffineerd” hierdie vermenging uitgevoer word, hoe meer geslaagd is die vertaling: “Het vertalen is een bitter-zoete aangelegenheid, omdat de vertaling nooit de origineel is en evenmin iets heel persoonliks. In de vertalingen worden twee werelden tot een geheel, dat meer is en anders dan de som van beide.” 'n Vertaler wat die sosio-linguistiese status van die bronsisteem en die teikensisteem ewe hoog ag, sal hom of haar daarvan weerhou om (1) die brontekste “op te gradeer” waar hy of sy dit nodig mag vind, of (2) “af” te skryf na die geïntendeerde doeltekstlesers. 'n Vergelykende analise van die brontekste (BT) en die doeltekste (DT) sal lig werp op Hugo se rol in die vertaalproses.

5. 'n Vertaalkritiese vergelyking van enkele sleutel-elemente in die twee tekste

Dit is uiteraard onmoontlik om elke element van die twee tekste te vergelyk. Sekere “teksteme”³ wat opval tydens die lees van die DT sal vervolgens ondersoek word. Dit word gedoen ten einde te probeer bepaal wat die vertaler se inisiële norm ten opsigte van kruiskulturele kwessies was – soos blyk uit die eindresultaat van die vertaling – dit wil sê of hy

- vervreemding van die doeltaalleser toegelaat het deur byvoorbeeld kultuur-spesifieke elemente uit die brontaalkultuur te behou;
- verinheemsing van die doeltaaltekste nagestreef het; of

3 Teksteme: Volgens Even-Zohar (1979) dui dié begrip op BT-elemente wat tekstuele funksies vervul.

- 'n kompromie probeer bereik het tussen hierdie twee moontlikhede. Hierdie ondersoek is 'n poging om vas te stel watter strategieë tydens die vertaling van *Kartonnen dozen* in Afrikaans gevolg is en wat daarmee bereik is.

Volgens Van den Broeck (1985:61) kan die taak van die vertaalkritikus omskryf word as 'n poging om by te dra tot 'n groter bewustheid van norme onder almal wat betrokke is by die produksie en resepsie van vertalings. Hy omskryf hierdie taak dan in die volgende terme, wat geïdealiseerd klink totdat hy dit in die slotsin kwalifiseer:

In his privileged position of a receptor who observes the total communication process (author + source text + source receptor/translator + target text + target receptor) the critic, more than anybody else, is able to realize that translational options are not abstract or immanent but bound to time and place. *So, of course, are his own critical norms* [my beklemtoning – ME].

Deur te erken dat die keuses wat jy as vertaalkritikus in jou ondersoek maak in werklikheid relatief, selektief en arbitrêr is, word dit moontlik om jouself as ondersoeker duideliker te posisioneer.

Hoe oordeel 'n mens nou of afwykings van die BT as “vertaalfoute” beskou kan word? Ek wil aansluit by Nord (1991a:169) se suggestie dat 'n “funksionalistiese” siening steeds gehandhaaf moet word, wat daarop neerkom dat 'n spesifieke uitdrukking of uiting nie in sigself oor die kwaliteit van verkeerd-wees beskik nie, “but that it is assigned that quality by the recipient in the light of a particular norm or standard”. Dit is juis hier waar die vertaalskopos van deurslaggewende belang is, omdat dit die ontvanger van die DT se verwagting aangaande daardie teks rig en bepaal.

In die geval van *Kartondose* veronderstel die ontvangende leser dat die Afrikaanse weergawe van die Vlaamse teks wat hy of sy in die hand neem, 'n groot mate van lojaliteit teenoor die BT sal handhaaf, hoewel laasgenoemde teks meestal nie tot sy of haar beskikking is nie. Vertaalfoute sou dus binne hierdie raamwerk beteken

- dat die vertaler in gebreke bly om te voldoen aan die vertaalinstruksie van die opdraggewer (Lanoye/ die uitgewer/ Hugo self?) wat die totstandkoming van 'n goeie Afrikaanse teks vereis;
- dat hy afwyk van die gekose aksiemodel (naamlik dat die teks goed moet klink as dit voorgelees word, aldus Lanoye); of
- dat die teks 'n frustrasie is van die ontvanger se verwagting (naamlik dat die DT 'n vertaling en nie 'n verwerking van die BT is nie).

Die vergelyking tussen die BT en die DT waaruit 'n gevolgtrekking gemaak sal word oor Hugo se vertaling, word vervolgens gedoen aan die hand van drie aspekte wat na my mening deurslaggewend is in die beoordeling van *Kartondose* as toereikende literêre vertaling of nie:

- kulturele inbedding;
- relevante narratiewe aspekte; en
- enkele linguistiese kwessies.

5.1 Die funksie van kulturele inbedding in die tekste

'n Vergelykende analise van kulturele aspekte in die twee tekste kan interessante gevolge hê. Ndlovu (1997:83 e.v.) se uiteensetting van die vertaalstrategieë waardeur kultuuroordrag teweeggebring kan word, is hier besonder nuttig. Kulturele aspekte wat hy as belangrik vir sodanig ondersoek beskou, is byvoorbeeld eie-name (van mense, plekke ens.), aanspreekvorme, ideofone, idioeme en metafore. Die strategieë wat aangewend kan word vir kultuuroordrag in die vertaling is kulturele vervanging; herhaling (dikwels direkte oordrag); weglating (bv. van redundante woorde); kompensasie en so meer (vgl. Newmark, 1988 en Baker, 1992, vir uiteensettings van vertaalstrategieë wat aangewend kan word vir die oordrag van aspekte van kultuur).

Kussmaul (1995:132) wys daarop dat daar vandag 'n tradisie blyk te wees in die vertaling van literatuur “of not transferring the plot into the target culture”. Lesers hou daarvan om die lotgevalle van die karakters in die vreemde kulture te ervaar: “It adds to the excitement of living within these fictitious worlds”, aldus Kussmaul (1995:132). Die kwessie van die aanpassing al dan nie van eiename wat tipies van die bronkultuur is, is 'n voorbeeld hiervan. Die vertaling neig om 'n “aanpassing” of “verwerking” van die BT te wees indien hierdie soort kultuurverskuiwing tydens die vertaalproses plaasvind. Een van die basiese vereistes wat aan 'n vertaling gestel word, is dat dit koherensie moet toon – veral wat die kulturele inbedding daarvan betref. Indien die vertaler byvoorbeeld inkonsekwent sou optree deur sommige eiename of woorde te vertaal en ander nie, word die integriteit van die DT aangetas. Die maatstaf wat ter sprake is, is eger die volgende: “each instant of criticism and each error in a translation should be graded according to its communicative effect” (Kussmaul, 1995:132).

Hugo het die Vlaamse name van plekke en mense behou en sodoende daarin geslaag “to create the foreign atmosphere which is so conducive to flights of imagination” (Kussmaul, 1995:133). Ook die kommunikasie tussen twee kulture word hierdeur bevorder; lesers van die ontvangende literêre sisteem word die geleentheid gegun om hulle te verplaas na die bronkultuur en daardeur hul ervaringsveld (verwagtingshorison, noem Hans Robert Jauss dit) uit te brei. Selfs

vir Suid-Afrikaanse lesers wat die Vlaamse kultuur al eerstehands ervaar het, behoort daar verrassings opgesluit te wees in die skerp kritiese insigte en menings wat Lanoye uitspreek. Byvoorbeeld die gedeelte wat soos volg begin: “Want Vlaandere hét selfstandig geword en kyk, dadelik het dit pafferig van welvaart geword en opgeblase van eiedunk en opgekerf in erwe en uitgelewer aan die betonbaronne en volgebou met baie gekonkel en toesmeerdery [...]” (DT:112).

Juis waar kultuurspesifieke inhoude oorgedra word, moet fyn gelet word op wat in die vertaling plaasvind. Die norm kan enersyds gevolg word dat kultuurgoedere omskep word in dinge wat vir die teikenlesers herkenbaar sal wees; andersyds kan klakkeloos uit die BT oorgeneem word, met idiomatiese taalgebruik, sintaksis, metafore en al. Is ’n versoening tussen dié twee uiterstes moontlik? En wat gebeur in *Kartondose*? Een voorbeeld van inkonsekwentheid in die wyse waarop ’n vertaalprobleem gehanteer word, is Hugo se besluite oor vertaling al dan nie van woorde wat in Engels of Europese tale in die BT voorkom. So bly “Flanders Fields” (BT:95) in ’n verwysing na die Vlaamse stadje Ieper byvoorbeeld “*Flanders Fields*” (DT:109, maar nou in aanhalingstekens geplaas), terwyl “*the Last Post*” (BT:95) vertaal word en “die laaste taptoe” word (DT:109), waarmee die funksionele element van Britsheid uit die DT verdwyn. Dieselfde gebeur met die Engelse uitdrukking “*larger than life*” (BT:106) wat “groter as lewensgroot” (DT:123) word, en “*sit-ups*” en “*push-ups*” (BT:107) wat “opsitte” en “opstote” (DT:125) word – myns insiens dui die kursiewe druk in die BT daarop dat die woorde doelbewus in Engels daar staan. Tekstuele funksies gaan hiermee dus in die vertaling verlore.

5.1.1 Vertaalstrategieë vir kultuuroordrag

Vervolgens nog voorbeelde van vertaalstrategieë vir kultuuroordrag wat in *Kartondose* gebruik is en waaruit afgelei kan word of die vertaling as toereikend beskou kan word:

- *Kompensasie* (vgl. Newmark, 1988:90): soms is dit vir die vertaler nodig om ’n verklarende woord of sinsnede by te voeg ter wille van die teikenlesers. Byvoorbeeld: waar “*tiens*” in die sin “dus nog altyd op zijn Belgisch *tiens*, en het stond volgepropt met [...]” (BT:97) behou word in die vertaling, word dit aangevul met ’n woord wat ’n vonds uit idiomatiese Afrikaans is: “dit wil sê dit gaan nog altyd op sy Belgies *tiens*, *oftewel dooddollies*, en dit staan volgepropt met [...]” (DT:112).
- *Kulturele vervanging* (vgl. Baker, 1993:31-34) daar is veral opvallende kultuurspesifiekheid waar sterk emosie uitgedruk word, byvoorbeeld: “ze waren zo fameus in hun gat gebeten” (BT:96) wat vertaal word in Afrikaanse idioom as: “hulle was so moerig” (DT:111), sowel as “*linea recta*” (BT:114)

wat “ore in die nek” (DT:132) word – ’n mooi idiomatiese vonds in die Afrikaans, terwyl “lynreg” ook ’n moontlikheid sou wees.

’n Minder geslaagde voorbeeld van kulturele vervanging is die volgende: Die sosiolek of streekstaal wat binne ’n bepaalde Vlaamse kerkverband gebruik word, word met ’n Afrikaanse variant vertaal wat nie werklik suksesvol is nie omdat daar ’n te swaar Suid-Afrikaanse kulturele inhoud aan kleef: “In die kjêrk, in die kjêrk, sê die dominee” (DT:28) uit: “In de káárk, in de káárk, zei de dominee” (BT:29).

- *Direkte oordrag* (vgl. Newmark, 1988:81-82): Franse woorde, wat algemeen as leenwoorde onder Vlaminge gebruik word weens die invloed van Frans (een van die twee belangrikste amptelike tale van België), word meestal in die vertaling direk oorgedra, sonder verklarings, hoewel dit vir die Afrikaanse leser in sommige gevalle problematies kan wees – onder meer die volgende: “*La grande Guerre*”, “*Attaquez!*” en “*Sauvez-vous!*” (DT:108 en BT:94), in al die gevalle kursief gedruk. Klanknabootsende woorde word meestal ook direk oorgeneem, terwyl daar waarskynlik meer tipies Afrikaanse weergawes daarvan sou kon wees: byvoorbeeld woorde soos “Wroaap!” en “Bradaboem” (DT:27).
- *Funksionele ekwivalent* (vgl. Newmark, 1988:83): hoewel geringe wysigings aangebring is in sekere gevalle waar sterk taal gebruik word, bly die funksie ongeveer dieselfde, byvoorbeeld: “wij laten niet meer op onze kop schijten” (BT:97) wat ongeveer ekwivalent vertaal word met: “ons laat nie meer op ons kop kak nie” (DT:111).

Treffende voorbeelde van die *onvertaalbaarheid* van ’n bepaalde manifestasie van kulturele inbedding word aangetref in gevalle waar die BT woorde uit die omgangstaal in Vlaandere en Suid-Holland aanwend wat vreemd opval binne die Nederlandse ABN-geöriënteerde lesersgemeenskap (d.w.s. sinonieme Nederlandse woorde wat redelik eksklusief behoort tot twee onderskeie taalgemeenskappe) sonder dat daar ’n semantiese onderskeid getref kan word in die DT-weergawe daarvan. Die voorbeelde is telkens geverifieer aan die hand van inskrywings van *Nijhoffs Zuidnederlands Woordenboek* (1981) sowel as van Van Dale (1992):

- “afreis” en “autocars” in die volgende sinsnede: “... nog voor de eigenlijke afreis, zelfs nog voor het bestijgen van de gigantische autocars ...” (BT:10). In ABN sou “afreis” eerder “vertrek; (heen) reis” lui, en “autocar” (ontleen aan Frans) word eweneens hoofsaaklik in Suid-Nederlands aangetref, teenoor “autobus” wat algemeen in ABN gebruik word. Die Afrikaanse vertaling kan hierdie onderskeid nie ondervang nie en lui

bloot soos volg: "... nog voor die werklike vertrek, selfs nog voor die bestyging van die reusagtige busse ..." (DT:4).

- "proper" (ontleen aan Frans) in die volgende sin: "En heb je wel een propere onderbroek aan?" (BT:20). Die ABN-weergawe sou in hierdie geval waarskynlik "zindelijk, rein, netjes" wees, terwyl "proper" die bykomende semantiese inhoud dra van "keurig; in de puntjes verzorgd". Hierdie moontlikhede word nie deur "skoon" (DT:18) van die vertaling ondervang nie.
- "passeren" (uit die Frans) in die volgende: "Ze passeert me rakelings" (BT:24). In ABN sou "voorbijgaan" waarskynliker wees. Die Afrikaans lui soos volg: "Rakelings gaan sy by my verby" (DT:22).
- Die woord "hospitaal" (24) word in die BT gebruik in dieselfde betekenis wat dit in Afrikaans het, terwyl dit in Nederlands (ABN) vroeër gedui het op 'n "militair ziekenhuis" (hoewel daar in hierdie geval terselfdertyd ook sprake is van 'n superordinaat wat ingespan is vir 'n hiponiem).
- In Vlaandere is gebruik van die woord "proficiat" (uit Latyn) algemeen, teenoor "gefeliciteerd!" (uit die Frans) of "geluk ermee!" wat in die breër Nederlandse taalgemeenskap voorkom.
- Die dubbele diminutief (dubbele verkleining): "Vlaminkskes" (96) is tipies Vlaams en sal deur 'n Nederlandse leser so ervaar word – in Afrikaans word dit: "Vlamingetjies" sonder dat die DT-leser die kultuurspesifiekheid van die oorspronklike woord kan onderskei.

Daar is nog baie sulke voorbeelde. Uiteraard vind daar in hierdie gevalle nie semantiese verskuiwing plaas nie; dit is bloot kulturele spesifiekheid wat onvertaalbaar bly (tensy 'n uitvoerige voetnootstelsel gebruik sou word om die onderskeid tussen Vlaams/Suid-Nederlands en ABN aan te dui).

5.2 Relevante narratiewe aspekte

In 'n artikel oor die vertaler se stem in die vertaalde "narrative" wys Hermans (1996) op die feit dat daar in die narratologie nie onderskei word tussen die kommunikasiemodelle vir "oorspronklike" en dié vir vertaalde fiksie nie, en gevolglik word daar nie ruimte gelaat vir die "tweede" diskursiewe teenwoordigheid, naamlik die vertaler se stem nie. Volgens hom dui hierdie verskynsel op die "ideology of translation, the illusion of transparency and coincidence, the illusion of the one voice, that blinds us to the presence of this other voice" (Hermans, 1996:27). Die bykomende "stem" in die verhaal moet verreken word

in sy verhouding tot die ander “stemme” wat deur die teks aan die woord gestel word: (1) Tom Lanoye (die personale outeur); (2) die implisiete verteller van die verhaal; en (3) “Tom”, die eerstepersoonverteller in die teks.

Die vertelsituasie is in *Kartonnen dozen/ Kartondose* van kardinale belang: Deur die eerstepersoonverteller “Tom” te noem en deurgaans biografiese besonderhede te gebruik wat dui op die moontlike outobiografiese aard van die vertelling, verklein Lanoye doelbewus die afstand tussen outeur en leser. Ook die direkte aanspreek van die leser skep die illusie van ’n persoonlike gesprek tussen die twee instansies, met sy intensiefste vorm in die slotopdrag wat direk aan die leser gerig word. Kultuuroordrag vind sodoende op uiters persoonlike vlak plaas en die uitwerking is daarom meer direk en treffend. Die vertaler behou hierdie vertelwyse en narratiewe fokalisasie noukeurig: wanneer ’n meestersverteller aan die woord is, is verskuiwings in hierdie verband allermins wenslik! Levenston en Sonnenschein (1986:54) sê die volgende oor narratiewe fokalisasie: “Whereas in direct speech voice and point-of-view belong to the character, and in indirect speech voice and point-of-view belong to the narrator, in free indirect speech the voice is the voice of the narrator but the point of view is that of the character”. Vrye indirekte rede word byna deurgaans in Lanoye se teks gebruik omdat die (outobiografiese?) eerstepersoonverteller ook die fokaliseerder is – in die oorspronklike teks en ook in die vertaling. Terloops: oor hoe outobiografies die teks nou eintlik is, is Lanoye self (laggend) aan die woord: “Vyftig persent is ’n leuen, vyftig persent uitgedink en die ander vyftig persent waar” (onderhoud met Van Zyl, 1997:80).

Die vertelwyse word des te meer treffend deurdat die implisiete skrywer van die teks homself eksplisiet bekend stel as “skrywer”: “Jy het nog altyd geweet dat jy ’n skrywer is. [...]” (DT:116) Die effek van ’n raamvertelling word bereik met die direkte aanspreek van die leser, veral teen die slot van die BT: “En u, lezer, wat dunkt u?” (BT:146) sowel as die vertaalde weergawe: “En u, leser, wat dink u?” (DT:171). Hier is dus ’n verhaal binne ’n verhaal wat regstreeks tot ’n personale leser gerig word. Die leser reageer gevolglik haas onwillekeurig positief op die slotversoek, naamlik om eie “duistere en geheime beelde” wat uit sy of haar jeug kom naas dié van die verteller te bewaar in die “vierde boks”. En verder: “Dink hier en nou aan alles wat al lank verby is, maar vir u dierbaar gebly het. Knoop dit vas aan wat ek geskryf het, sluit my kartondoos versigtig en skuif hom in u boekrak [...]” (DT:172). Hiermee bly die leser dan effe oorstelp sit met Tom se kartoondoos-boek in die hand.

5.3 Enkele linguistiese kwessies

’n Interessante taalspesifieke verskuiwing wat met die vertaling plaasgevind het, raak die tydsvergestalting in die twee tekste. Die sogenaamde “historiese teenwoordige tyd” of *praesens historicum* wat dikwels in Afrikaanse verhalende

tekste gebruik word, veral om “voortskrydende” gebeurtenisse en handeling weer te gee (Wybenga, 1983:48), is ongeveer uniek onder Germaanse tale. In Hugo se vertaling word die deurlopende Nederlandse *perfectum narrativum* van die BT meermale vervang met die *praesens historicum*. Dit blyk by nadere ondersoek dat die hoofstorielyn sodanig aangepas is, terwyl gebeurtenisse wat verder terug in die verlede plaasgevind het, in die *perfectum narrativum* weer-gegee word. Hierdie afwisselingstegniek is funksioneel aangewend. So is dit byvoorbeeld asof die verhaal in momentum toeneem vanaf die gedeelte wat soos volg begin: “Mijn laatste schooljaar in Het Kot liep naar zijn einde toe” (BT:109 e.v.), en juis van daar af word slegs die *praesens historicum* in die Afrikaanse weergawe gebruik. Dié gedeelte begin in die DT soos volg: “My laaste skooljaar in Die Kot staan einde se kant toe” (DT:127 e.v.). Veral waar die verteller en sy geliefde ’n kamer deel tydens ’n besoek aan Athene, en daar ’n dialoog tussen hulle plaasvind wat uiters intense emosies by die verteller wek, is die aanloop tot die gesprek treffend in die Afrikaans omdat dit die onmiddellikheid het van ’n gebeurtenis waarby die leser self teenwoordig is:

Tog lê ons ’n meter van mekaar af. Beurtelings blaas ons ’n teksballon op met ons woorde. Dit styg op en dryf weg na die ander een, waar dit geruisloos ontplof. Dit reën sagte betekenis (DT:14).

Hierdie besondere Afrikaanse vertelstegniek voeg by tot die teks op ’n wyse wat nie in die oorspronklike Nederlands moontlik is nie. Daar word beslis veel méér bereik as bloot net ’n vermyding van die gedreun van die “het ge-” wat die verledetydsvorm in Afrikaans kenmerk.

Geringe semantiese verskuiwings waardeur die funksie van die vertaling nie aangetas word nie, vind in sekere gevalle plaas. So vind verinheemsing plaas wanneer ’n ander woordkeuse vir die Afrikaans soms gemaak word as die een wat stilisties nader aan die Nederlands sou lê: die Afrikaanse weergawe van “klaarkomen” (BT:64) is byvoorbeeld “saadskiet” (DT:72), ’n outentieke Afrikaanse woord as “klaarmaak”, wat ook ’n moontlikheid sou wees. Lanoye spreek ook sy waardering uit oor die outentieke Afrikaanse woord “draadtrek” wat meermale in die DT ingespan word (vgl. byvoorbeeld DT:72) en beskryf dit as ’n “wonderlike poëtiese woord”. In die bronteks (bv. BT:64) word “aftrekken” gebruik. Ook Herman de Coninck verwys na die “wonder van Afrikaans” met verwysing na hierdie spesifieke fonds: “Dit is vir ons enersyds grappig en andersyds lieflik om die taal te hoor. In Afrikaans word daar byvoorbeeld woorde gebruik wat ons verstaan, maar nie self gebruik nie. Soos “hysbak” en “draadtrek” ...” (vgl. Robinson, 1997:6).

Kleiner mistastings kom wel in die vertaling voor. Enkele voorbeelde is die volgende:

- Die vertaler se woordkeuses toon soms inkonsekwentheid wat register betref. Daar is byvoorbeeld gevalle waar die Afrikaanse woord sterker is as die Nederlandse: “dan *timmer* ik hem op zijn bek” (BT:141) teenoor: “dan *donder* ek hom op sy bek” (DT:164), terwyl die teenoorgestelde in ander gevalle plaasvind: “Ik was *opgefokt* door slaapgebrek” (BT:122) word: “Ek was *oorspanne* weens gebrek aan slaap” (DT:143).
- Die vertaling van byvoorbeeld “alles wat ik had *meegemaakt*” (BT:103) met ’n direkte weergawe soos “alles wat ek *meegemaak* het” (DT:120), waar die Afrikaanse woord “beleef” na my mening meer gepas sou wees, is nog ’n voorbeeld van ’n minder geslaagde woordkeuse waardeur die DT-leser vreem word.
- Die sintaksis is soms nie pluis nie, byvoorbeeld waar die sinsorde uit die Nederlands behou is sonder dat dit funksioneel is: “(Die laboratorium van Professor Kumulus)” (DT:27).
- Die volgende sin: “Als je niet oppast ga je nog van het leven houden ook” (BT:141) is vertaal as: “As jy nie oppas nie gaan jy nog van die lewe hou ook” (DT:164). ’n Meer ekwivalente vertaling sou dalk wees: “As jy nie oppas nie, kan jy boonop begin lief word vir die lewe” [as ek my hand aan ’n stukkie vertaling mag waag – ME].

Dit is egter belangrik om daarop te let dat pragmatiese foute belangriker geag kan word as linguistiese foute (sonder beduidende pragmatiese implikasies dan), in aansluiting by Nord (1991a:172) wat tereg op die volgende wys: “The extra-textual factors are of primary importance since they guide the recipient’s expectations and sometimes permit him to tolerate or even overlook slight offences against intratextual norms” – waar *buitetekstuele faktore* dui op “sender, intention, recipient, time and place, medium and motive, text-function” en *intratekstuele faktore* onder meer op “content, subject matter, presuppositions, text-composition, lexis, sentence structure” (vgl. Nord, 1991a:35 e.v.). Die enkele gevalle wat hierbo aangedui is, kan in hierdie lig beskou word en doen dus weinig afbreuk aan die vertaling.

Dit is ook bevrydend om te weet dat ’n vertaling puik kan wees al het enkele kulturele inhoudes in die slag gebly. Noudat literatore en ander lesers in Suid-Afrika ook kennis gemaak het met post-strukturalistiese denke, kan ons saam met ander die lof van die onvertaalbaarheid besing (soos Bakker, 1996:81-91). Daar word weliswaar deesdae ingesien dat daar geen “veilige” grense is waarbinne “normale” vertaling kan plaasvind sodat die “foutiewe” gedeeltes uit vertaalde tekste eksak vasgepen en ontbloot kan word nie. Hiermee betree die vertaalkritikus, literator en leser dan die “etiek van ongemaaklikheid”. Ek wil egter met Bakker (1996:86) saamstem as hy sê: “er is geen andere etiek dan een etiek

van de ongemakkelijkheid"! Ook die uiters ongemaklike posisie waarin die vertaler hom of haar bevind, kom hiermee na vore, naamlik 'n "voortdurende duizeling boven de afgrond van de ander" (Bakker, 1996:90).

6. Die ontvangs van *Kartondose* in die Suid-Afrikaanse sisteem

Wie is die teikenlesers van Lanoye se teks? Die personale leser word meermale direk aangespreek, byvoorbeeld: "By Mussolini se lesse sal u, leser, geen krabbels kry nie" (DT:116). Die vraag is nou: wie is hierdie "leser / lezer" veronderstel om te wees? Wie is in albei gevalle, Nederlands en Afrikaans, veronderstel om die boek te wil aankoop en / of lees? Indien die omslagontwerp van albei tekste met mekaar vergelyk word, is daar klaarblyklik 'n verskil tussen die tipe geïntendeerde leser wat in Vlaandere / Nederland die teiken is en die tipe Afrikaanse leser tot wie Hugo hom rig in die vertaalde weergawe. Die omslag van die bronteks wat ek tot my beskikking het (Prometheus-uitgawe), verskil naamlik nogal radikaal van die Afrikaanse teks se omslag: die Nederlandse teks het 'n sober, bruinpapier-/karton-agtergrond met byna net die titel daarop; die Afrikaanse boekomslag vertoon 'n naakte manlike figuurtjie met 'n prominente geslagsorgaan, sy kop in 'n boks met gate waardeur die oë loer. Laasgenoemde is kleurvoller, prettiger, speelser, klaarblyklik gerig op 'n leser wat hom of haar nie steur aan konserwatiewe norme nie. Waarskynlik is hierdie omslag ook deel van die rede waarom die twee ouer dames wat in 'n Bloemfonteinse boekwinkel toevallig Lanoye en Herman de Coninck se voorlesings bygewoon het, liever net laasgenoemde se bundel aangekoop het! (Vgl. hieroor die rede wat Lanoye, 1997b, gelewer het by De Coninck se begrafnis.)

'n Verdere vraag wat die vertaalkritikus behoort te stel is: hoe goed funksioneer die vertaalde teks in die doelsisteem? Te oordeel aan resensies is *Kartondose* besonder positief ontvang deur resesente, hoewel diegene meestal persone is wat net sowel die teks in die brontaal sou kon lees (hoewel laasgenoemde boek hier moeiliker bekombaar is). Die resesente het deurgaans groot lof en waardering vir Lanoye se puik teks en beskryf dit as knap, vol voortreflike humor en ironie; "stylvol, keurig en gevat" (Hough, 1996:38); en as 'n "genoeglike leeservaring" (Wybenga, 1996:10). Smuts (1996) meen dat die teks vir haar so boeiend is as gevolg van "die oproep van 'n tyd en 'n lewenswyse en mense wat so anders is as dié wat ons ken en terselfdertyd so sterk daarmee ooreenkom. Daar is nie slegs historiese parallele nie, maar ook ooreenkomste met die Afrikaanse taal-en-identiteitstryd wat tans woed." Daar word ook verwys na Lanoye se ironiese kyk op die aktiwiteite van die Vlaamse nasionaliste in die weste van die land wat tydens 'n "Mytaalprosessie" juis "Die Stem" sing (DT:106).

Ook die vertaling as sodanig oes lof in: “Dit is ’n kompliment aan die vertaler dat die fyn nuanses van die komiese in die oorspronklike, in die vertaling behoue bly” (Wybenga, 1996:10). Wybenga verwys ook na Hugo se “uitstekende vertaling” en voeg by: “Sonder om die kleur en kultuur van ’n Europese agtergrond prys te gee, is dit Afrikaáns die, wat seepglad rol.” Ook Hough (1996:38) noem die vertaling “gevoelvol en keurig”, terwyl Pakendorf (1997:6) dit as knap gedaan beskou, “al kan ’n mens soms hóór dis ’n vertaling uit die Nederlands”. Smuts (1996) druk haar gunstige reaksie op die vertaling soos volg uit: “Wat ek ervaar het as verbluffende taalontginning en virtuositeit is wat Daniel Hugo tot stand gebring het. Daarvoor verdien hy allesins lof.”

Nou kan daar teruggekeer word na Hough (1996:38) se suggestie wat onder punt 1 genoem is, naamlik dat die Afrikaanse teikenlesers van Lanoye se boek dit net sowel in Nederlands sou kon lees sodat Hugo in werklikheid “eiers na Praag neem” met hierdie vertaling: Kan daar aanvaar word dat Afrikaanssprekendes ook Nederlands kan volg? Nee, beslis nie noodwendig nie. As ’n mens die “meeste potensieële lesers” wyer reken as wat Hough klaarblyklik doen, maak die vertaling myns insiens wel deeglik sin. *Kartondose* sou byvoorbeeld voorgeskryf kon word vir hoërskoolleerlinge en studente aan tersiêre opleidingsinstelling – ’n treffender vorm van blootstelling aan die Vlaamse literatuur en kultuur kan ek my kwalik voorstel. Dié gedagte klink moontlik minder absurd in die lig van ’n verwysing in die onderhoud met Robinson (1997:6) waar daar verwys word na “die skooluitgawe” van *Kartonnen dozen* wat in België/Nederland beskikbaar is. Tans is dit egter haas onvoorstelbaar dat ’n literêre werk waarvan groot gedeeltes oor selfbevredigingstegnieke en gay liefde handel, ooit in Suid-Afrikaanse skole voorgeskryf sal word. Geloofwaardigheid, eerlikheid, relevansie en wrang humor is klaarblyklik nie kriteria wat gesamentlik hoog aangeslaan word deur Afrikaanse voorskryfkomitees nie!

Wat van ander segmente van die Afrikaanse leserspubliek? Verkope van die boek was, ten spyte van aggressiewe bemerking, teleurstellend laag. Uit die 3 000 van die gedrukte oplaag is tans slegs ongeveer die helfte verkoop, teenoor die 60 000 brontaaltekste wat by die verskyning van die Afrikaanse teks in 1996 reeds in Nederland en België verkoop was. De Jager (persoonlike mededeling, 4/98) meen dat die wyer Afrikaanse leserspubliek waarskynlik ’n bietjie xenofobies geraak het weens die lang jare van afsondering. Juis daarom is dit so belangrik dat hierdie vertaling wel verskyn het, meen ek, want dit lewer ’n betekenisvolle bydrae tot die gesprek tussen die twee kulture en literêre sisteme. Die Suid-Afrikaanse leser wat Afrikaans magtig is en Afrikaanse literêre tekste lees, verkry hierdeur toegang tot die kontemporêre Vlaams-Belgiese tydsges vanuit die unieke perspektief van ’n intelligente, skerp kritiese waarnemer van die eie kultuur – en dit nogal ’n “Antwerpse nasaat van ’n lang linie slagters”. Ook die eksplisiete verwysings na die Suid-Afrikaanse politiek en geskiedenis, weliswaar

aangebied via geïroniseerde seksionele perspektiewe uit Vlaandere, is besonder insiggewend vir die Afrikaanse leser.

De Coninck en Lanoye vind die blootstelling aan Afrikaans wonderlik, aldus Robinson (1997:6), en hulle hoop die vertaling van hul werke daarin sal 'n pad oopmaak vir ander Nederlandse skrywers. Hulle meen ook dat die Afrikaanse vertaalpolitiek 'n korreksie kan wees vir wat deur die Engelse vertaalmark vir ons aangebied word; "(n)ou is dit 'n geval van wat groot is in New York, is groot in Suid-Afrika" en gevolglik meen hulle dat die "Afrikaner" 'n heel ander keuse sou kon doen uit die wêreldliteratuur as wat die Anglo-Saksiese mark bepaal. Robinson (1997:6) se gevolgtrekking na haar gesprek met Lanoye en De Coninck lui soos volg:

En met die deur wat Queillierie oopgemaak het vir Nederlandse skrywers in Afrikaans kan die Afrikaanse literatuur (inheems en uitheems) en die leser net al die pad aan die wenkant wees. Want om dit as 'n bedreiging te beskou is kleinlik. Dit is tog verruimend om wêreld oop te maak wat tot dusver nog nie vir ons beskore was nie.

Die Afrikaanse literêre sisteem het oor die afgelope dekades 'n taamlik benoude klein ruimte geword met min invloed van ander sisteme; ek stem saam met De Jager wat meen dat Afrikaanse tekste "toenemend na mekaar begin klink het" – 'n vertaling soos hierdie waai dus by implikasie soos 'n vars bries deur die Afrikaanse / Suid-Afrikaanse sisteem. Daarom kan ek hierdie uitgewer net lof toeswaai daarvoor dat hy kans gesien het om die boek te publiseer. Mag daar meer literêre vertalings volg, én meer verkoop in die toekoms.

7. 'n Bres vir dekolonisering

Word die Kaap nou weer Hollands? Sou 'n mens in die nuutgevonde vreugde van die herontmoeting tussen Nederlands en Afrikaans die gevaar kon lees van 'n herkolonisering van die (wit) Afrikaanssprekende se gemoed? So 'n argument hou vir my gevoel in hierdie spesifieke geval nie juis veel water nie. Die rede hiervoor is hoofsaaklik die volgende: die gevolgtrekking is hierbo gemaak dat Hugo se vertaling grootliks getrou bly aan Afrikaanse idiomatiese taalgebruik. Die vertaalde teks *Kartondose* kan myns insiens naatloos opgeneem word in die Suid-Afrikaanse literêre sisteem en daar is bitter min wat die DT-leser sal opval as elemente wat klakkeloos en onnodig oorgeneem is uit die BT. Daarby boet Hugo se vertaling nie in aan kruiskulturele kommunikasie en outentieke kulturele inbedding nie. Die eg Vlaamse tekstuur van die verhaal word grootliks behou in die Afrikaanse teks, sonder dat daar afbreuk gedoen word aan idiomatiese taalgebruik in die DT – waarskynlik die twee ideale wat die vertaler van 'n literêre teks in gelyke mate nastreef indien hy of sy ewe veel respek wil betoon teenoor die *twee onderskeie kulture* (Vlaams-Belgies en Suid-Afrikaans); *literêre*

sisteme (Vlaams-Nederlands en Suid-Afrikaans); *tale* (Nederlands en Afrikaans); en natuurlik *literêre tekste* (*Kartonnen dozen én Kartondose*) wat die kruiskulturele gesprek voer.

Na alle waarskynlikheid is hier eerder sprake van 'n gemeenskaplike en gedeelde poging om 'n bres te slaan vir dekolonisering. Daar skuil immers klaarblyklik 'n veel groter gevaar as Nederlands in ons midde. Of 'n mens nou paranoïes is hieroor of nie, die tendens om oor te gee aan verengelsing word sienderoë sterker in Suid-Afrika. Die algemene gevoel is waarskynlik ook dat ons hier slegs toegang kan hê tot tekste uit die wêreldliteratuur deur medium van Engels, maar met hierdie vertaling word bewys gelewer daarvan dat kleiner Suid-Afrikaanse tale ook draers kan wees van buitelandse kultuurinhoude.

Volgens Lambert (1995:114) beteken die woord “dekolonisering” vandag eenvoudig “the tendency to resist globalization, or internationalization, which is the evolution towards a ‘global world’”. Die koloniale neiging om alles te “unify” word deur kragtige tegnologiese middels gesteun. Dit is tans in Suid-Afrika duidelik dat die oorgangsproses na 'n demokratieser samelewing ironies genoeg gepaard gaan met byna gewetenlose Engelse taalimperalisme. Ons kan dus nie bekostig om die volgende stelling van Lambert (1995:114-115) ligtelik op te neem nie: “[...] nothing looks less realistic than the sudden decrease of power ambitions after they have been steadily growing for centuries, materializing into ever more massive world empires”. Die vertaling van 'n puik literêre (= klein mark) teks, uit een van die wêreld se minderheidstale, in 'n nog kleiner taaltjie, kan myns insiens gelees word as 'n relatief groot en dapper simboliese gebaar téén die dominerende van die kleintjies (Nederlands, Afrikaans, Sesotho, isiXhosa ens.) deur 'n magtige taal wat deur tegnologie gedra word tot op 'n punt wat grens aan die totalitêre. Terselfdertyd toon dit ook dat ons téén ons ingeteelde xenofobiese neiging in kan vertaal en lees; téén die politiek van eenstemmigheid en eenheidsdenke in, sodat ons die soort “Afrikanisme” (Van Niekerk, 1998:15) openbaar waarin ons die moontlikheid skep om die Ander in die Self te ontvang en daardeur méér te word. Sodoende word literêre vertaling 'n viering van die wederkerigheid van kruiskulturele kommunikasie tussen wedersyds gerespekteerde gespreksgenote.

Literatuurlys

- Baker, Mona. 1992. *In other words: a coursebook on translation*. London & New York : Routledge.
- Bakker, Matthijs. 1996. Lof der onvertaalbaarheid. (“Vertalersverdriet” met inl. deur Ton Naaijken). *Armada*, 3:81-91, juni.
- Bezuidenhout, Zandra. 1997. Die fenomeen Lanoye. (Verwerk en vertaal uit *De Standaard der Letteren*). *Insig*: 41, Feb.
- De Jager, Frederik. 1998. Persoonlike mededeling in April.

- Dresden, S. & Uhlenbeck, E.M. 1996 (1958). De noodzaak van het vertalen. In: Naaijken, Ton (red.). *Vertalers als erflaters: staalkaart van een eeuw vertalen*. Bussum : Dick Coutinho. p. 181-194.
- Even-Zohar, Itamar. 1979. Polysystem theory. *Poetics Today*, i(1-2):287-310, Autumn.
- Galloway, Francis. 1998. Afrikaans sit aan by Vlaamse boekefeës. *Boekewêreld. Bylae by Nasionale Koerante*: 6, Maart 4.
- Hermans, Theo. 1996. The translator's voice in translated narrative. *Target*, 8(1):23-48.
- Hough, Barry. 1996. Dié 'kartondoos' bewaar bittersoet jeugjare en liefde. *Rapport*: 38, Nov. 10.
- House, Juliane & Blum-Kulka, Shoshana. 1986. *Interlingual and intercultural communication*. Tübingen : Gunter Narr Verlag.
- Kruger, Alet. 1997. The translator as agent of reconciliation: translating an eye-witness report in a historical text. In: Simms, Karl (ed.) *Translating sensitive texts: linguistic aspects*. Amsterdam : Rodopi. p. 77-85.
- Kussmaul, Paul. 1995. *Training the translator*. Amsterdam : John Benjamins.
- Lambert, José. 1995. Literatures, translation and (de)colonization. In: Hyun, Theresa & Lambert, José (eds.) *Translation and modernization*. Tokyo : University of Tokyo Press.
- Lanoye, Tom. 1993. *Kartonnen doze*. Amsterdam : Prometheus.
- Lanoye, Tom. 1996. *Kartondose* Hugo, Daniel (vert.) Kaapstad : Queillerie.
- Lanoye, Tom. 1997a. *Het goddelijke monster*. Amsterdam : Prometheus.
- Lanoye, Tom. 1997b. Moenie treur nie (huilen mag). (By geleentheid van die begrafnis van Herman De Coninck.) *HUMO*: 148-149, juni 3.
- Levenston, E.A. & Sonnenschein, G. 1986. The translation of point-of-view in fictional narrative. In: House, J. & Blum-Kulka, S. 1986. *Interlingual and intercultural communication*. Tübingen : Gunter Narr Verlag. p. 49-59.
- Ndlovu, V. 1997. Transferring culture: Alan Paton's *Cry, the beloved country* in Zulu. Pretoria : University of South Africa. (M.A. dissertation.)
- Newmark, Peter. 1988. *A textbook of translation*. Clevedon : Multilingual Matters.
- Nord, C. 1991a. *Text analysis in translation: theory, methodology, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*. (Translated by C. Nord & P. Sparrow.) Amsterdam : Rodopi.
- Nord, C. 1991b. Scopus, loyalty, and translation conventions. *Target*, 3(1):91-109.
- Nijhoffs Zuidnederlands Woordenboek*. 1981. De Clerck, Walter e.a. 's-Gravenhage en Antwerpen : Nijhoff.
- Pakendorf, Gunther. 1997. 'n Obsessiewe jeugliefde met knap ironie verwerk. *Die Burger*: 6, Feb. 5.
- Robinson, Marguerite. 1997. Stemme wat in Afrikaans móét praat ... *Die Volksblad*: 6, Jan. 13.
- Simms, Karl (ed.) 1997. *Translating sensitive texts: linguistic aspects*. Amsterdam : Rodopi.
- Smuts, Ria. 1996. Boekbespreking: *Kartondose* deur Tom Lanoye. *Radio Sonder Grense*, 24 Nov.
- Steenmeijer, Maarten. 1996. Onverkrijgbaarheid. *Armada* 3: 91-96, juni.
- Van Dale – Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. 1992. Geerts, G., Heestermans, H e.a. (12de herziene druk.) Utrecht, Antwerpen : Van Dale Lexicografie
- Van den Broeck, Raymond. 1985. Second thoughts on translation criticism: A model of its analytic function. In: Hermans, Theo (ed.) *The manipulation of literature: studies in literary translation*. London : Croom Helm. p. 54-62.
- Van der Ree, Susan. 1996. *Caleidoscoop. Een bibliografisch overzicht van literatuur uit Zuid-Afrika in Nederlandse vertaling*. Amsterdam : Suid-Afrikaanse Instituut.

- Van Niekerk, Attie. 1998. Maak ruimte vir die Weste én Afrika, want ... Afrikanisme gaan nie sommer verdwyn. *Rapport*: 15, Maart 29.
- Van Zyl, Irna. 1997. Literêre popster. *De Kat*: 80-81, Jan.
- Wasserman, Herman. 1996. Vlaminge praat nou in Afrikaanse tongval. *Die Burger*: 4, Okt. 19.
- Wybenga, D.M. 1983. *Grammatiese tydsvergestalting in Afrikaans – 'n linguistiese ondersoek aan die hand van enkele Afrikaanse kortverhale*. Potchefstroom : PU vir CHO. (D.Litt.-proefskrif.)
- Wybenga, Gretel. 1996. Knap vertaalde novelle genoeglike ervaring. *Beeld*: 10, Des 2.

